

Bod Péter Ákos

Magyar gazdaságpolitika – tűzközelből

Kiadja az Akadémiai Kiadó,
az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 21–35.

Első magyar nyelvű digitális kiadás: 2018

© Bod Péter Ákos, 2018

© Akadémiai Kiadó, 2018

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Válságok, útkeresések és újabb válságok – testközelből és tűzközelben

A magyar gazdaságpolitika elméletét és gyakorlatát több évtizede kutatom. Izgalmas a téma, de lehet rajta bosszankodni is. A sikeres szakaszokat hamar elakadások és hibázások követik, holott sokszor előre látható és tudható, hogy mi lenne a jó döntés. Mégis bekövetkezik a hibás politikai húzás, vagy túlságosan sokáig nem történik értelmes korrekció. Aki tehát a magyar gazdaságpolitika vizsgálatára adta a fejét, sűrűn megéli az ígéretes kezdeményezések örömét és az elkeserítő valóság ütközésének frusztráló érzését. Gondolhatnánk, hogy ez a magyar sors. Magam azonban nem ezt a következtetést vontam le hosszú évek tapasztalatai alapján. Máshol is megvannak a hasonló ütközések és csalódások, különösen a gazdag világ peremén fekvő országokban. De erről majd később.

Ezt a könyvet a Magyar Tudományos Akadémián 2014-ben, Heterodox gazdaságpolitikák Magyarországon. Döntéshozatal az európai peremvidék kötöttségei között címmel beadott és megvédett doktori disszertációm alapján írtam. Az akadémiai doktori értekezés a maga műfaja miatt nem túl olvasható, hiszen túl sok hivatkozással és szakirodalmi forrással megterhelt, testes írásmű. Alapvetően a tudományos közösségnek, leginkább a szigorú opponenseknek szól. Mivel a doktorjelölt saját tudományos előhaladásáról kívánja meggyőzni a bírálókat és a bizottsági tagokat, műveinek tömegére hivatkozik a műben, ami a téma iránt érdeklődő olvasó számára talán ellenszenves is. A 2013-ban megírt doktori értekezés alapján a közgazdász szakmai kör számára könyvben foglaltam össze munkám egyik fő vonulatát Nem szokványos gazdaságpolitikák – évtizedek óta címmel (Bod, 2014). Abban nem a szűkebb akadémiai körhöz szóltam, inkább az érdeklődő kollégáimhoz kívántam eljuttatni a gazdaságpolitikai irányzatokról, azok hazai és nemzetközi versengéséről szerzett ismereteimet, egyben azt is dokumentálva, hogy felfogásom és kortársaim gondolkodása miként formálódott az idők során gazdaságról, haladásról, Európáról, kapitalizmusról és különösen a sajátos magyar kapitalizmusról.

Most ebben a műben az Olvasó az eredeti értekezés másik vonulatát alkotó történésekről kap képet. E nyolc fejezetben azt mutatom be, hogy miként éltem meg a magyar gazdasági és politikai élet olyan kritikus szakaszait, mint amilyen a rendszerváltozás (és az azzal járó gazdasági válság), azt megelőzően a reformszocialista korszak, majd jóval később a 2008-ban kifejlődő és hatásaiban a jelenig húzódó újabb válságot. Itt már nem a gazdasági nézetek és ideológiák állnak érdeklődésem középpontjában, hanem inkább a történések és döntések. De ami igazán foglalkoztat: milyen tanulságokat vonhatunk le a magyar gazdaság és társadalom megelőző fordulataiból a ma és a jövő számára. A közgazdaságtan, sokak téves várákozása ellenére, nem prediktív tudomány. Nem lehet az, mert az emberi viselkedés változó, adaptív, a társadalmi folyamatok tele vannak esetlegességekkel, a külső környezetben a legkülönfélébb változások állhatnak be. A múltból ezért semmiképpen nem húzhatunk meg fejlődési vonalakat; akkor sem, ha a szakma némely művelője képes ezt elhíttetni magával és a nagyközönség hiszékenyebb részével. Előrejelzéseket hivatalból vagy meggyőződésből persze készít a közgazdász, mint ahogy a katonapolitikus és vezérkari tervező is dolgozik katonai prognózisokkal, vagy egy nagyvállalat kereskedelmi szakapparátusa is részletes jövőképekkel dolgozik. A jövő pedig vagy tudomást vesz minderről – vagy nem.

Tanulságok azonban mindenből leszűrhetők. A közelről mondhatni: testközelből és a tűzközelben megélt válságok és nekilendülések segíthetnek abban, hogy az ember jobban kalibrálja a lehetséges változások mértékét, talán néha még előre is lássa a fordulatok irányát, ha a nagyságrendjét nem is. Ezeket a kritikus válságokat állítottam kutatásom középpontjába, és ezek tanulságaira kívánok itt is alapozni. Miként a Nem szokványos gazdaságpolitikák (Akadémiai Kiadó, 2014b) irodalomjegyzékében, itt is szerénytelenül sok lesz a saját korábbi publikációimra való hivatkozás, de itt sem azzal a szándékkal, hogy a tárgyalt témákban való jártasságomról mérhető bizonyítékot tárjak az olvasók elé. Nézeteim alakulásának és korabeli ismereteimnek a felidézése megmutatja, hogy milyen sok minden másként alakult, mint ahogy annak idején észszerűen gondolható volt – az ember a legjobb akarattal is téved. Bár egy más következtetésre alkalmasat ad a korabeli közlemények újraolvasása: milyen sok minden már akkor is tudható volt a gazdaság

állapotáról, a követendő gazdaságpolitikai opciókról, a külvilág viszonyairól, és mégis milyen gyakran vett a valóság az okkal várttól eltérő irányt. Joggal utáljuk az utólag okosakat. Magam sem szeretnék ilyen ellenszenves szerepben feltűnni, mégis saját akkori nézeteimnek és szellemi tájékozódási pontjaimnak a bemutatásával talán érdekesebb és hitelesebb lesz a magyar történelem kritikus elágazásairól szóló szakmai elemzés.

A korábbi könyvemhez képest itt kevesebb szó esik a gazdasági elméletek, nézetek, ideológiák alakulásáról, és sokkal több a gazdasági folyamatok anyagi mozgatóiról és társadalmi-politikai következményeiről. Mivel a gyorsan változó világban a disszertáció megírása (2013) óta rengeteg fordulat következett be, ez önmagában is ok arra, hogy az akadémiai értekezés bizonyos részeit kihagyjam, viszont az újabb fejleményekre érdemben reagáljak. Még egy lényeges különbség: a disszertáció írója a műfaji jellegzetességek miatt eredendően tartózkodik a legújabb politikai fejlemények kommentálásától, és takarékos az ajánlásokkal, viszont az érdeklődő olvasónak szóló könyvben nincs helye az akadémiai írások hűvös, távolságtartó stílusának és a leszűkítő témakezelésnek.

Bőségesen lesznek itt személyes vonatkozások. Ezek felmutatásával talán csökken az objektivitás illúziója; de hát kortárs ügyek tárgyalásában sehol senki nem lehet teljesen objektív. A múltbeli eseményeket illetően sem. A legbecsületesebb, ha a szerző bejelenti, és az Olvasó elé tárja érintettségének tényét és jellemzőit. Így teszek magam is, amikor személyes pályám bemutatom, és a vizsgált témákban korábban és újabban közzétett publikációimat összegzem e műben.

2008: cezúra a gazdaságról szóló diskurzusban, majd 2010: a magyar politika menetében

Amikor ma gazdaságról, politikáról és gazdaságpolitikáról beszélünk, azonnal megmutatkozik, hogy gondolkodásunkat milyen erősen érintette a 2007 után kifejlődő nemzetközi pénzügyi válság. Sokan, főleg a fiatalabbak akkor szembesültek azzal, hogy minden technológiai haladás és tudományos fejlődés ellenére mégis lehetséges a válság. Ez bizony nagy fordulat a korábbi általános életérzéshez képest. A kétezres évek legelején gazdaságpolitikát oktattva még arról kellett érvelnem a közgazdász-hallgatóknak, hogy a válság gyakori velejárója a gazdasági életnek, a piacgazdaság a maga belső törvényszerűségei miatt hajlamos válságokra, miként a tervgazdaság a saját belső korlátjai és viszonyai között szintén mély válságba tudott jutni. Az utóbbit elhitték nekem az egyetemisták, hiszen történelmi tényről van szó, bár éppen ezért ez nekik különösebb jelentőség nélküli, rég lezárt történetnek számított. Viszont az előző állításomat akadémikus fontoskodásnak, esetleg piacellenes zsörtölődésnek gondolták. Aztán beütött 2008 őszének válsága Európában, és különös erővel Magyarországon. Ezzel gyökeresen megváltoztatta a rákövetkező fiatal korosztály társadalmi kondicionáltságát: a mai egyetemi hallgatók úgy nőttek fel, hogy amióta a világ dolgairól hallanak, mindig valamilyen válságról van szó. Nekik tehát éppen az ellenkezőjét kell bizonygatnom: a piacgazdaság a maga belső törvényszerűségei szerint képes a fejlődésre, megújulásra, innovációra – meg persze más jelenségek produkálására is.

Most, e könyv írásakor lassan már egy évtized telt el a nagy recesszió kitörése óta, de gazdasági, pénzügyi és főként politikai, gondolkodásbeli következményei nem tűntek el teljesen. Ez azonban nem érhet minket meglepetésként. Az ismert amerikai szerzőpáros, Carmen Reinhart és Kenneth Rogoff adatokban gazdag kutatásaiból tudható, hogy az átfogó pénzügyi válság után átlagosan hét-nyolc év kell ahhoz, hogy a krízist felszívják és teljesen megemésszék a gazdaságok (Reinhart–Rogoff, 2009).

A nyolc év persze átlagszám. A krízisek különböznek, mint ahogy az érintett gazdaságoknak a válságra adott reakciói is különböznek. Nyolc évvel 2007 után az amerikai gazdaság aktivitási szintje jóval meghaladta a krízis előtti mértéket. Európa átlaga is nagy nehezen elérte az akkori szintet, de szóródással: Németország jól húzott, Franciaország egy fokkal lemaradva, Olaszország azonban még mindig távol van a 2007-es csúcstól, Görögország pedig különösen: ott 2016-ban még csak annyit mondhattak ki, hogy a gödör alját elérték. Japán regenerálódása is nagyon

elhúzódott. Hogy közelebb érjünk: Lengyelország vagy Szlovákia gazdasága jóval előrébb jutott nyolc év alatt, a nemzeti össztermék (GDP) mutatója szerint 20-30%-kal feljebb tart, mint a válság kitörése előtt. Hazánknak azonban tényleg kellett a szakirodalmi átlagidő a válság előtti jövedelmi, foglalkoztatási szint újbóli eléréséhez. Lakossági fogyasztásban és beruházásban pedig még tíz év sem elég a múlt utoléréséhez.

A válság mélysége és bekövetkeztének váratlansága nemcsak a magyar fiatalok induló világképét formálta. Megrengette az egész piacgazdasági rend legitimitását, és legfőképp az érintett nyugati társadalmakban, ahol az emberek egyszerűen elszoktak addigra a gazdasági krízisektől. Legutóbb igazán komoly bajokkal még az 1970-es években kellett szembenéznie a Nyugatnak. Ebben (is) más volt a helyzet a valamikori tervgazdaságokban, vagyis a politikai értelemben vett Kelet-Európában, azaz nálunk. Mifelénk az 1990-es évtized tele volt gyökeres változásokkal, köztük krízisekkel.

Pedig attól, hogy jó régen volt már a Nyugatnak része komoly megrázkódtatásban, akár várni is lehetett volna egy krízis eljövetelét. De a társadalmak gondolkodása nem ilyen. Így történt, hogy szaporodó zavarjeleket követően elég váratlanul, 2008 őszén hirtelen leálltak a szokásos nemzetközi pénzmozgások, addig elfogadott állampapíroktól fordultak el a tőkepiaci szereplők, bankok függesztették fel hitelkereteiket. A pénztulajdonosok pedig lázasan kerestek a vagyonuknak biztos menedéket: ilyen az arany, a svájci bankbetét, az amerikai vagy német állampapír. A fejlesztési projektek viszont rögtön leálltak az addig pezsgő spanyol, ír vagy éppen magyar ingatlanpiacon. A fogyasztói és autóvásárlási hitelezés visszaesett, és ami különösen súlyos gazdasági, szociális és politikai következményekkel járt: a jelzáloghitelezés addigi laza gyakorlata egyből véget ért a fejlett gazdaságokban és a hozzájuk szorosan kötődő térségekben. De már későn jött a korrekció: a bankok, hitelintézetek – és főleg a sokkal kevésbé ellenőrzött pénzügyi vállalatok – üzleti könyveiben addigra nagy arányt tettek ki a fizetéseképtelennek bizonyuló adósoknak kihelyezett összegek.

A hitelezés felfüggesztése miatt az autókereskedésekből és építőanyag-áruházakból eltűntek a vevők, visszaesett az autóiipar, építőipar, majd ténylegesen mínuszba fordult a világ számos gazdasága. Európában csupán két ország (Lengyelország és a pénzügyi kapcsolatokban szerény Albánia) nem szenvedett el visszaesést 2009-ben. A többiek mind recesszióba csúsztak: még az egyébként nemzetközileg versenyképes német gazdaság is négy százalékos teljesítménycsökkenést volt kénytelen regisztrálni az évben. Hazánk – és erről majd még lesz bőven szó – hat százalékot meghaladó visszaesést szenvedett el.

A válság közvetett hatására kiéleződtek a szakmai viták a közgazdaságtudományban, amelynek társadalmi megítélését addigra erősen lerontották a gazdasági bajok. Mondhatná az ember: ez legyen a közgazdászok baja, és különben is, rájuk fér a gondolati megújulás. De az ügy bonyolultabb: a korábbi szakmai bizonyosságok meggyengülése egyaránt nyit utat a frissebb és kritikusabb új gondolatoknak, ám ugyanúgy a kóklerek, dilettánsok és akarnokok képernyőre, újságoldalra és véleményformáló blogokra jutásának is. Valójában még súlyosabb változások álltak be az érintett társadalmakban, máig kiható módon: a vezetettek egyre kevésbé hittek a vezetőiknek, széles rétegek kezdtek elfordulni a szaktekintélyektől, sőt a szaktudás rangja és presztízse is nagyot esett. A politikai osztály tekintélyvesztése nem meglepő, ám a szaktudásé nem magától értetődő, és mélysége talán nem is függ össze közvetlenül a pénzügyi folyamatokkal. Inkább következhet a kommunikációs szokások gyors megváltozásából: a minőségi sajtó visszaszorul, és helyébe az internet lép, a ránk zúduló közlések, állítások világában az ellenőrzött tények helyébe az azonnali vélemények, nézetek és téveszmék tolultak.

A krízis következtében – vagy amiatt is – komoly változások álltak be a kormányok működésében, a politika világában és közelebbi témánkban: a gazdaságpolitikai gyakorlatban. Ilyen időkben könnyebbé válik az alkotó ötletek kipróbálása, de sajnos a voluntarista, akarnok politikusok ötleteinek valóságba való átültetése is.

Mindez világtrend. Minket persze leginkább az izgat, ami nálunk és velünk történik. Változás-

ból Magyarországon lett is elég: feszült, a társadalmi rend megbomlásának veszélyét is felidézően zavaros politikai élet 2006-tól, nemzetközi csőd fenyegetése 2008-ban, kormányváltás és az egész szisztéma átalakítása 2010-től. Új korszak ez, amelyet az elemzőnek értelmeznie kell. Így jött létre e mű egyik vonulata: az immár uniós tagként folytatott magyar válságkezelés, majd a különutas magyar gazdaságpolitikai irányok elemzése.²

Ám a másokétól eltérő, különutas magyar politizálás nem a legújabb idők sajátja. Ebben a kötetben hosszabb időtávot fogok át: a fejleményeket több évtizedes közgazdasági pályám során közelről, gyakran mondhatni tűzközelben tanulmányozhattam. És mert nemcsak nálunk gyakoriak a hirtelen irányváltások és krízisek, és nem kizárólagos magyar életérzés az, hogy nem működik elég jól az, ami máshol bevált, körbenéztem a hasonló helyzetű országok között. Sok ismerős jelenséget látunk majd. Ezért a magyar praxist a nyilvánvaló kölcsönhatásokra és közös determinációkra tekintettel mindig igyekszem nemzetközi keretben elhelyezni. A keret lehet Európa, máskor a kelet-közép-európai térség, korábban a kelet-európai tervgazdasági blokk – de talán az európai fejlődés peremvidéke az igazán releváns vonatkozási keret. A könyv elsőként elemzett témájául mégsem a múltunk tapasztalatait választottam, hanem a piacgazdasági szisztéma (más szóval: kapitalizmus) legutóbbi válságát. Ennek következményei uralják a gazdaságról, társadalomról szóló diskurzust, friss élményként benne él a vezetők és a vezetettek gondolkodásában; kezdjük tehát a legutóbbi krízissel, hogy aztán még egyszer visszatérjünk tanulságaihoz a könyv vége felé.